

ВЛАДИСЛАВ ПУЗОВИЋ, БОГДАНА НИКОЛИЋ
(Универзитет у Београду, Православни богословски факултет)

АНТИОХИЈСКИ ПАТРИЈАРХ ПЕТАР III (1052–1056) И ЦРКВЕНА КРИЗА 1054. ГОДИНЕ

Током црквене кризе средином XI века, која је поделила хришћански свет, антиохијски патријарх Петар III (1052–1056) нашао се у улози посредника између хришћанског Истока и Запада. У раду су размотрени односи патријарха Петра III са Римском и Константинопољском Црквом. Анализирана је и његова теолошка аргументација изнета у преписци са различитим архијерејима на Истоку и Западу.

Кључне речи: патријарх Петар III, Антиохијска патријаршија, Константинопољска патријаршија, Римска Црква, патријарх Михаило Кируларије.

During the Church crisis in the middle of the 11th century, which divided the Christian world, the Patriarch Peter III of Antioch (1052–1056) found himself in the role of an intermediary between eastern and western Christianity. This paper examines relationships between the Patriarch Peter III of Antioch with the Churches of Constantinople and Rome. It aims to provide an analysis of the theological argumentation presented in his epistles to prominent Eastern and Western bishops.

Keywords: Patriarch Peter III, Patriarchate of Antioch, Patriarchate of Constantinople, Roman Church, Patriarch Michael I Cerularius.

Спору који је средином XI века избио између Римске и Константинопољске Цркве и који је резултирао међусобним анатемисањем највиших архијереја поменутих цркава 1054. године у Константинопољу посвећена је значајна пажња у историјској и теолошкој науци.¹ Посебно место у овој црквеној кризи припадало је антиохијском патријарху Петру III (1052–1056).²

Биографских података о патријарху Петру III нема много. Рођен је у Антиохији, а школовао се у Константинопољу, где је замонашен и касније напредовао до положаја великог скевофилакса Цркве Свете Софије.³ Са тог положаја изабран је за патријарха „Божјијег града“ (Θεούπολις)⁴ – Антиохије. Драгоцене сведочанства

¹ Из обимне библиографије о Великом расколу 1054. године (Источној шизми, у римокатоличкој историографији) издвајамо: *М. Челцов*, Полемика между греками и латинянами по вопросу об опресноках в XI–XII в., С. Петербург 1879; *Н. Скабаланович*, Разделение церквей при патриархе Михаиле Кируларие, Христианское чтение II (1884) 726–756; I (1885) 95–145; *L. Brehier*, Le schisme oriental de 11e siècle, Paris 1899; *Н. Суворов*, Византийский папа, Москва 1902; *А. П. Лебедев*, История разделения Церквей в IX, X и XI в., С. Петербург 1905; *Νεκταρίου Πενταπόλεως*, Μελέτη ἱστορικῆ Περι τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος Β; Ἀθῆναι 1912; *A. Michel*, Humbert and Kerullarios. Quellen und Studien zum Schisma des XI Jahrhunderts, I, II, Paderborn 1924; 1930; *V. Laurent*, Le schisme de Michel Cerulaire, Echos d' Orient 31 (1932) 97–110; *A. Michel*, Die Antizipation des Paschamahles im Schisma des XI Jahrhunderts, Orientalia Christiana periodica 2 (1936) 155–163; *M. Jugie*, Le schisme de Michel Cerulaire, Echos d' Orient 36 (1937) 440–473; *A. Michel*, Lateinische Aktenstücke und sammlungen zum griechischen Schisma (1053/1054), Historisches Jahrbuch 60 (1940) 46–64; *A. Michel*, Die römischen Angriffe auf Michael Kerullarios wegen Antiocheia (1053/1054), Byzantinische Zeitschrift 44 (1951) 419–427; *A. Michel*, Der kirchliche Wechselverkehr zwischen West und Ost vor dem verschärften Schisma des Kerullarios (1054), Ostkirchliche Studien 1 (1952) 145–173; *D. N. Egender*, La Rupture de 1054, Irenikon 27 (1954) 142–156; *S. Runciman*, The Eastern Schism, a study of the papacy and the eastern churches during the XI and XII centuries, Oxford 1956; *J. Darrouzes*, Un faux περί τῶν ἁγίων de Michel Cerulaire, Revue des etudes byzantines 25 (1967) 288–291; *K. Böhmer*, Das Schisma von 1054 im Lichte der byzantinischen und fränkischdeutschen Reichspolitik, Sapienter ordinare (1969) 317–336; *J. H. Erickson*, Leavened and Unleavened: Some Theological Implications of the Schism of 1054, St. Vladimir's Theological Quarterly 14 (1970) 155–176; *E. Petrucci*, Rapporti di Leone IX con Costantinopoli, Studi medievali 14 (1973) 733–831; *M. H. Smith*, And taking bread – Cerularius and the Azyme Controversy of 1054, Paris 1978; *F. Tinnefeld*, Michael I Kerullarios, patriarch von Konstantinopel (1043–1058). Kritische Überlegungen zu einer biographie, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 39 (1989) 95–125; *M. Kaplan*, Le „schisme“ de 1054. Quelques éléments de chronologie, Byzantinoslavica 56 (1995) 147–158; *Α. Δημητράκοπουλος*, Ἱστορία τοῦ σχίσματος τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς, Ἀθῆναι 1996; *Дионисий (Шленов)*, Преподобный Никита Стифат и его богословские сочинения (кандидатская диссертация), Сергиев Посад 1998; *A. Bayer*, Das sogenannte Schisma von 1054, ed. *P. Bruns*, Vom Schisma zu den Kreuzzügen 1054–1204, Paderborn 2005, 26–39; *T. Kolbaba*, On the closing of the churches and the rebaptism of Latins: Greek perfidy or Latin slander?, Byzantine and Modern Greek Studies vol. 29, 1 (2005) 39–51; *J. Пеликан*, Богословски узроци раскола између Истока и Запада, прево *Н. Билић*, Видослов преображењски број (2006) 43–56; *А. В. Бармин*, Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков, Москва 2006; *В. Пузовић*, Црквене и политичке прилике у доба Великог раскола 1054. године, Београд 2008; *J. R. Ryder*, Changing perspectives on 1054, Byzantine and Modern Greek Studies vol. 35, 1 (2011) 20–37; *T. Kolbaba*, 1054 revisited: response to Ryder, Byzantine and Modern Greek Studies vol. 35, 1 (2011) 38–44.

² О годинама патријарховања Петра III в. *V. Grumel*, Le patriarcat et les patriarches d'Antioche sous la seconde domination byzantine (969–1084), Echos d'Orient 33 (1934) 139; 146.

³ *Ibid.*, 140; *Runciman*, The Eastern Schism, 63. О томе да ли је Петар пре монашења био жењен или не в. *Бармин*, Полемика и схизма, 126–127.

⁴ Антиохија је званично преименована у «Божји град» (Θεούπολις) 528. године, после разорног земљотреса и потоне појаве Крста на небу изнад града в. *A. P. Kazhdan*, The Oxford Dictionary of Byzantium vol. I, New York – Oxford 1991, 115.

о избору и хиротонији за антиохијског патријарха доноси сам Петар, у посланици коју је као новоизабрани патријарх упутио свом клиру и пастви у Антиохији.⁵ На поменути положај изабран је вољом цара Константина IX Мономаха (1042–1055). По Петровом сведочењу, цар се на поменути избор одлучио на основу јављања Пресвете Богородице, која му је у откривењу директно указала на Петра као достојног кандидата за трон антиохијских патријараха.⁶ Хиротонију је, у престоници царства, у присуству „богољубивих архијереја“ (θεοφιλῶν ἀρχιερέων), примио из руку тоῦ ἀγιοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Михаила Кируларија (1043–1058).⁷ У посланици Петар имплицира да је његов избор био у складу са жељом Антиохијаца да на трон њихове Цркве дође њихов земљак. Молећи антиохијски клир и паству да узнесу своје молитве Богу за новог патријарха, Петар помиње своје антиохијско порекло, истичући: „Јер сам кост костију ваших и крв од крви ваше“ (ὅτι ὁστοῦν εἰμι ἐκ τῶν ὀστέων ὑμῶν καὶ αἷμα ἐκ τοῦ αἵματος ὑμῶν).⁸

Петар III ступио је на патријаршијски трон Антиохијске Цркве 1052. године.⁹ Углед и част Антиохијске патријаршије и њена канонска позиција у хришћанској икумени, с једне стране, те њена реална позиција средином XI века, с друге, битно су одређивали позицију патријарха Петра III у надолазећем спору, који је поделио Хришћанску Цркву.

Патријарх Петар III преузео је управљање Црквом у древном хришћанском центру, у којем су, између осталих, деловали Свети апостоли Петар и Павле (по Предању апостол Петар је био први епископ Антиохије. У складу с тим *Порфириј (Успенскиј)*, *Восток хришћански*. Сирија, у списку поглавара Антиохијске Цркве, као првог наводи Апостола Петра). То је било место где се први пут сусрећу стручни термини хришћанског богословља „епископ“ и „хришћанство“.¹⁰

Позиција Антиохијске Цркве у хришћанској икумени регулисана је канонима прва два Васељенска сабора. Имајући на уму значај града Антиохије (једна од две кључне метрополе у источном делу Римске империје, и уједно једна од три главне „петринске“ катедре Цркве), Оци Првог васељенског сабора, одржаног у Nikeји (325), сврстали су Антиохију међу три кључна центра хришћанског

⁵ Ἐπιστολὴ Πέτρου πατριάρχου Ἀντιοχείας πρὸς τὸν αὐτοῦ κλῆρον, ἣν ἅμα τὸ προχειρισθῆναι πρὸς αὐτοὺς ἔγραψεν, ed. A. Michel, *Die Botschaft Petros' III von Antiocheia an seine Stadt über seine Ernennung*, *Byzantinische Zeitschrift* 1 (1938) 116. 1–118. 10.

⁶ *Ibid.*, 117. 23–26 – 118. 1–3.

⁷ *Ibid.*, 117. 10–13.

⁸ *Ibid.*, 117. 20–21.

⁹ *Порфириј (Успенскиј)*, *Восток хришћански*. Сирија. I Список антиохијских патријархов, *Труды Киевской духовной академии* т. II (июнь) (1874) 416, износи податак да је Петар III био по реду 104. патријарх Антиохије.

¹⁰ J. D. Zizjulas, *Јединство Цркве у Светој Евхаристији и у Епископу у прва три века*, превео С. Јакшић, Нови Сад 1997, 128.

света.¹¹ Оваква позиција Антиохије потврђена је 2. каноном Другог васељенског сабора (Константинопољ, 381. година).¹²

Од времена доношења наведених канона територија над којом је јурисдикцију вршио првојерарх Антиохијске Цркве постепено је смањивана.¹³ Од времена арапске инвазије и окупације града Антиохије (636) поједине црквене области Антиохијске патријаршије, које су остале у саставу Византије или бивале враћане у њен састав, укључиване су у јурисдикцију Константинопољске патријаршије.¹⁴ У ближем одређивању граница јурисдикције антиохијског патријарха помажу нам византијски канонски коментатори XII века. Коментаришући 6. канон Првог васељенског сабора, Јован Зонара наводи следеће области потчињене епископу Антиохије: Сирија, Келесирија, обе Киликије, Месопотамија.¹⁵ Коментаришући 2. канон Другог васељенског сабора, Теодор Валсамон износи податак да је управо у време Петровог патријарховања у Антиохији, Црква у Грузији, која је „тада била подчињена патријарху Антиохије“ (ὕποκειμένην τότε τῷ πατριάρχῃ Ἀντιοχείας), одлуком сабора Антиохијске патријаршије, добила самосталност (αὐτοκέφαλον).¹⁶ Сам патријарх Петар III у писму првојерарху Цркве у Аквилеји Доминику (прва половина 1054. године)¹⁷ сведочи о томе да се огромне области Средњег Истока налазе у саставу Антиохијске патријаршије, наводећи да су епископије у Вавилону, Романији и Хорасану под његовом јурисдикцијом.¹⁸ Тешко је прецизно одредити границе антиохијске јурисдикције у источним областима ван граница Византије у време Петровог патријарховања.¹⁹ С друге стране, неспорно је да су се у границама Византије, у то време, под Петровом јурисдикцијом налазиле најмање две

¹¹ Шести канон Првог васељенског сабора налаже да се очувају „стари обичаји“ (τὰ ἀρχαία ἔθη) којима је регулисана власт три древне хришћанске катедре (Рим, Александрија и Антиохија) *G. Rhalles – M. Potles, Σύνοταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων II, Athena 1852, 128.*

¹² Поменути канон налаже „епископима Истока“ (τοὺς δὲ τῆς Ἀνατολῆς ἐπισκόπους) да очувају „првенства“ (πρεσβεῖων) Антиохијске Цркве, онако како су дефинисана одлукама Никејског сабора (*Ibid.*, 169).

¹³ Осмим каноном Трећег васељенског сабора (Ефес, 431) Кипарска Црква је добила самосталност у односу на Антиохију (*Ibid.*, 203–204). На Четвртом васељенском сабору (Халкидон, 451) од Антиохије су одвојене палестинске провинције, од којих је касније формирана Јерусалимска патријаршија в. *P. LHuillier, The Church of the Ancient Councils. The disciplinary work of the first four ecumenical councils, New York 2000, 194–197; The Acts of the Council of Chalcedon vol. II, ed. R. Price, M. Gaddis, Liverpool 2005, 244–250.*

¹⁴ *Grumel, Le patriarcat et les patriarches d'Antioche, 129–130; Kazhdan, The Oxford Dictionary of Byzantium vol. I, 117.* Теодор Валсамон (антиохијски патријарх из XII века) оправдава такву праксу истичући у први план неопходност помоћи црквама које су потпале под власт варвара (ὅπῳ ἐθνῶν κατεχομέναις) *Rhalles – Potles, Σύνοταγμα II, 172.*

¹⁵ *Ibid.* Исто понавља и Теодор Валсамон (*Ibid.*, 129).

¹⁶ *Ibid.*, 172.

¹⁷ О датирању овог писма детаљније в. *Бармин, Полемика и схизма, 177–178.*

¹⁸ *Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότηι καὶ πνευματικῷ ἡμῶν ἀδελφῷ, τῷ ἀγιωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Γρανδέσης ἤτοι Ἀκυλίας, Πέτρος ἐλέφ Θεοῦ πατριάρχης Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, ed. J. P. Migne, PG 120, 760C.*

¹⁹ *Оливије Клеман, Развој источног хришћанства, превео А. Ресимић, Крагујевац 2012, 74,* наводи да је патријарх Петар III под својом јурисдикцијом имао укупно 192 епископије.

митрополије: Тарс и Аназарб. Позната су и имена неких од митрополита поменутих митрополија, у наведеном периоду. Антиохијски монах Никон Дивногорац, савременик патријарха Петра III, у свом делу Тактикон, наводи да је на хиротонији патријарха Петра III у Константинопољу био и митрополит Аназарба Лука.²⁰

Чињеница да се град Антиохија, као седиште патријаршије, средином XI века, налазио у саставу Византије,²¹ омогућила је патријарху Петру III да се активније укључи у спор који је, у поменутом периоду, избио између Римске и Константинопољске Цркве. Управо је наведена чињеница давала специфичну тежину Антиохијској патријаршији у црквеној кризи поменутог периода. Она је наиме била једина, од три древне источне патријаршије, чије се седиште у датом периоду налазило у саставу Империје. Антиохијски патријарх Петар III био је главни посредник преко којег су се Јерусалимска и Александријска патријаршија обавештавале о текућим збивањима у хришћанској икумени.²² Оваква улога му је омогућавала да, на изванредан начин, буде глас древних источних патријаршија у спору који је претио да поцепа хришћанску икумену. С друге стране, таква позиција патријарха Петра III утицала је на то да се и Рим и Константинопољ активно боре за његову подршку у међусобном спору.

Односи антиохијског патријарха Петра III са Римском и Константинопољском Црквом

Патријарх Петар III настојао је да, током велике кризе у односима између Римске и Константинопољске Цркве педесетих година XI века, одигра улогу посредника, с главним циљем да очува канонско јединство између источних патријаршија и Римске Цркве. Сасвим је извесно да током патријарховања Петра III није дошло до прекида канонско-молитвене заједнице између Антиохијске и Римске Цркве, упркос размени анатема између папских легата и представника Константинопољске Цркве, у лето 1054. године.²³

²⁰ Овај податак се налази у руској редакцији *Тактикона монаха Никона*, који се чува у Патријаршијској библиотеци Српске Цркве (ПБ, Рс 174, Л. 657'). Н. Скабаланович, *Византийское государство и церковь в XI в.*, С. Петербург 1884, 422, тврди да је и Дамаск у поменуто време био у саставу Царства и наводи да је за време Петровог патријарховања митрополит у Дамаску био Сергије.

²¹ Антиохија је реинтегрисана у састав Византије 969. године, током владавине цара Никифора II Фоке. Византија је овај град дефинитивно изгубила 1084. године, када су га заузели Турци Селџуци, в. *Г Осипројорски*, *Историја Византије*, Београд 1969, 276; *Kazhdan*, *The Oxford Dictionary of Byzantium* vol. I, 115–116. О овом периоду детаљније в. *H. Kennedy*, *The Last century of Byzantine Syria: A Reinterpretation*, *Byzantinische Forschungen* 10 (1985) 141–183; *K. P. Todt*, *Region und griechisch-orthodoxes Patriarchat von Antiocheia in mittelbyzantinischer Zeit (969–1084)*, *Byzantinische Zeitschrift* 94 (2001) 239–267.

²² Патријарх Петар III сведочи о томе да је писма константинопољског патријарха Михаила Кируларии прослеђивао александријском и јерусалимском патријарху (Πέτρου Θεουπόλεως και πάσης Ανατολής πατριάρχου λόγος καθ' ὃν καιρὸν εἰσηλθεν ὁ Ἰταλὸς Ἀργυρὸς ἐλέγξων τὰ ἡμέτερα, ed. *J. P. Migne*, PG 120, 813B).

²³ *J. Nasrallah*, *Le Patriarcat d'Antioche est-il reste, après 1054, en communion avec Rome?*, *Istina* 4 (1976) 374–375.

О Петровим напорима да сачува јединство Цркве сведочи низ података забележених у изворима тог времена. Најпре, непосредно по ступању на трон антиохијских патријараха, Петар је упутио уобичајену патријаршијску посланицу са изложењем вере не само својој источној сабраћи (патријарху константинопољском Михаилу Кируларију уручио ју је лично, приликом хиротоније) већ и римском папи Лаву IX (1049–1054).²⁴ Овај чин је, сам по себи, сведочио о канонском јединству између Римске и Антиохијске Цркве, у том периоду.²⁵

Следећи важан моменат који сведочи о томе да је током Петровог патријарховања постојало канонско јединство између Римске и Антиохијске Цркве јесте чињеница да се папино име у том периоду налазило у диптиху Антиохијске патријаршије. Сведочанство о томе налазимо у опширном писму патријарха константинопољског Михаила Кируларија, упућеном патријарху Петру III, непосредно после догађаја везаних за анатеме у Константинопољу, у лето 1054. године. Наиме, патријарх константинопољски наводи да је дознао да патријарх Петар III „уноси“ папино име у „светим диптисима“ Антиохијске патријаршије (ὡς δηλωθέντα πάπαν καὶ ἡ τελειότης σου ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀναφέρει διπτύχοις).²⁶ И не само то. Он тврди да то чине и преостала двојица источних патријараха (ὁ Ἀλεξανδρείας, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων).²⁷ Потом тражи од Петра III да прекине с том праксом, јер је име римских епископа избачено из диптиха источних Цркава још од Шестог Васељенског Сабора, када је избрисано име папе Вигилија, који је одбио да осуди *Три њолаваља*.²⁸

Патријарх Петар III је брзо одговорио патријарху Михаилу, исправљајући историјски нетачне податке везане за наводно избацавање папиног имена из

²⁴ Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ed. A. Michel, Humbert und Kerularios II, Paderborn 1930, 432. 1–438. 21; Τοῦ αὐτοῦ Ἀντιοχείας πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην Ἱεροσολύμων, Ibid., 438. 22–446. 28; Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀγιώτατον πάπαν Ῥώμης, Ibid., 446. 29–456. 34.

²⁵ Управо у овом контексту треба посматрати похвалу због јединства са Римском Црквом, коју патријарху Петру III упућује поглавар Аквилејске Цркве Доминик, у посланици упућеној крајем 1053. или почетком 1054. године (Γράμμα Δομνίκου πατριάρχου Βενετίας πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχην, ed. Νεκταρίου Πενταπόλεως, Μελέτη ἱστορικῆ Β' 42. 7–10). Сам римски папа Лав IX у одговору на Петрову патријаршијску посланицу истиче јединство вере између Римске и Антиохијске Цркве (Leonis epistola ad Petrum episcopum Antiochenum, ed. J. P. Migne, PL 143, 771B). С друге стране, не треба занемарити утицај византијског цара Константина IX Мономаха на одлуку Петра III да пошаље патријаршијску посланицу у Рим, о чему детаљније в. P. Huillier, *Le schisme de 1054*, Вестник русског западно-европейског патриаршего екзархата, Париз (1954) 60.

²⁶ Μιχαὴλ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, ed. J.P. Migne, PG 120, 788C.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., 788C – 789A. Спор о „Три поглаваља“ (питање везано за постхумну осуду тројице несторијанаца: Теодора мопсуестијског, Теодорита кирског и Иве едеског) изазвао је средином VI века озбиљну кризу у односима између хришћанског Истока и Запада, посебно између Константинопољске и Римске Цркве. О овом спору, као и о специфичној позицији римског папе Вигилија, детаљније в. *И. Мајендорф*, *Империрјално јединство и хришћанске деобе*. Црква од 450. до 680. године, превео *Ј. Олбина*, Крагујевац 1997, 203–210.

диптиха на Шестом Васељенском Сабору. Он указује на очигледан анахронизам, исказан у писму константинопољског патријарха, у оквиру кога се спор о *Три њоїлавља* и име папе Вигилија повезују са Шестим Васељенским Сабором (Ὁ Βιγίλλιος γὰρ ἐπὶ τῆς πέμπτης ἤ ... οὐ μὴν δὲ ἐπὶ τῆς ἕκτης συνόδου),²⁹ за то криви „непажњу“ Кирулариевог хартофилакса (ἀπροσεξίαν τῷ εὐσεβεῖ хартоφύλακί σου), који је будући млад, недовољно искусан за сложена црквена питања (νέος ὢν οὐπω πεῖραν ἔσχεν ἰκανὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν). Сваљујући одговорност за поменуте очигледне нетачности на константинопољског хартофилакса, патријарх Петар III саветује патријарха Михаила да не прихвата „оно што се није догодило као оно што се догодило“ (τὸ μὴ γεγονὸς ὡς γεγονός).³⁰

Патријарх Петар III потом износи важна лична сведочанства о помињању имена римског епископа од стране источних патријараха у првој половини XI века. Тврди да је „лично сведок“ (καὶ ὡ μάρτυς) да је антиохијски патријарх Јован узносио у диптисима име римског папе Јована (ὅτι ἐπὶ τῷ μακαρίτῃ πατριάρχῃ Ἀντιοχείας κυρῷ Ἰωάννῃ, ὁ πάπας τῆς Ῥώμης Ἰωάννης, ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις ἀναφέρετο),³¹ као и да је „пре четрдесет и пет година“ (πρὸ χρόνων τεσσαράκοντα καὶ πέντε) лично присуствовао литургијама у Константинопољу када је константинопољски патријарх Сергије помињао име папе „заједно са осталим патријарсима“ (μετὰ τῶν ἄλλων πατριάρχων).³² Закључујући своје сведочење, патријарх Петар III истиче да му није познато када и због којих је разлога име римског епископа искључено из диптиха Константинопољске патријаршије.³³

Настојећи да очува јединство Цркве, патријарх Петар III није губио из вида постојање битних размимоилажења између Римске Цркве и источних патријаршија, на теолошком и еклисиолошком плану. Он је, одмах по ступању на трон антиохијских патријараха, у патријаршијској посланици упитао римског папу Лава IX о „смислу црквеног разногласја, због кога велики наследник великог Петра ... себе раздељује и одсеца од божанског тела Цркве“ (τίς ὁ λόγος τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαστάσεως ἵνα καὶ ὁ τοῦ μεγάλου Πέτρου μέγας διάδοχος... τοῦ θεοῦ τῶν ἐκκλησιῶν σώματος διασχίζοιτο τε καὶ διατέμνοιτο).³⁴ Значајно је истаћи

²⁹ Патријарх Петар наводи да је константинопољски патријарх Мина заиста на „кратак период“ (συνέβη μικρόν) искључио из диптиха папу Вигилија, али да је касније име римског епископа враћено у диптих Константинопољске патријаршије. У време Шестог васељенског сабора, истиче патријарх Петар, на челу Римске Цркве био је папа Агатон „частан муж и у божанским стварима мудар“ (ἀνὴρ τίμιος καὶ τὰ θεῖα σοφός), (Πέτρου Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος ed. J. P. Migne, PG 120, 797B-C – 800A).

³⁰ Ibid., 797A.

³¹ Ibid., 800A. Ради се о антиохијском патријарху Јовану III ὁ Πολίτης (996–1021) и римском папи Јовану XVIII (1004–1009).

³² Πέτρου Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος, ed. J. P. Migne, PG 120, 800A. Ради се о константинопољском патријарху Сергију II (1001–1019) и римском папи Сергију IV (1009–1012).

³³ Πέτρου Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος, ed. J. P. Migne, PG 120, 800B.

³⁴ Τοῦ αὐτοῦ Ἀντιοχείας πρὸς τὸν ἀγιώτατον πάπαν Ῥώμης, ed. A. Michel, Humbert und Kerullarios II, 446. 36–39.

да је питање о разногласју и подели у Цркви пролог Петрове патријаршијске посланице папи Лаву IX и својеврсно сведочанство о међуцрквеним односима средином XI века. Такође је и битан показатељ Петрових еклисиолошких позиција, које су се суштински разликовале од римске универзалистичке еклисиологије, чији је развој био у пуном замаху. Отуда и Петрово питање о разлозима одвајања римског епископа од саборног Тела Цркве.

Аргументација папоцентричне еклисиологије, која је стизала из Рима, а чији је главни састављач био радикални кардинал Хумберт,³⁵ није утицала на промену фундаменталних еклисиолошких позиција патријарха Петра III. Римско инсистирање на неопозивом ауторитету папе, као наследника Светог Апостола Петра, и савет патријарху Петру III да остане у јединству са Римском Црквом, као јединим гарантом јединства Васељенске Цркве,³⁶ добило је одговор у чврстом ставу антиохијског патријарха о потреби саборног управљања Црквом, оличеног кроз систем Пентархије. Патријарх Петар пореди пет великих патријарашких катедара Хришћанске Цркве са пет чула Тела Христовог – Цркве,³⁷ инсистирајући на неопходности да се, у вези са кључним богословским питањима, папа усагласи са четворицом источних патријараха, уместо што инсистира на једностраним решењима.³⁸

Посебно је питање карактер односа између Антиохијске и Константинопољске патријаршије у време Петровог патријарховања. Не треба изгубити из вида чињеницу да је римски папа Лав IX упорно инсистирао на томе да константинопољски патријарх Михаило Кируларије има претензије у вези са проширивањем своје власти на уштрб Антиохијске патријаршије. Мотив за инсистирање на овом питању несумњиво је био повезан са актуелним сукобом између Римске и Константинопољске Цркве и жељом римског епископа да придобије на своју страну антиохијског патријарха. Такође, ово инсистирање треба посматрати у контексту шире акције римске курије усмерене ка потискивању утицаја Константинопољске патријаршије на Истоку, базиране на обнови „изворног – никејског петринског поретка Цркава“.³⁹

³⁵ Кардинал Хумберт, епископ Силва Кандиде (*Humberto cardinali episcopo Silvacandidae*) (1049–1061), био је кључни човек римске курије за односе са Источном Црквом, средином XI века. На основу овлашћења папе Лава IX био је предводник делегације Римске Цркве на преговорима са византијским царем Константином IX Мономахом и константинопољским патријархом Михаилом Кируларијем, који су завршени међусобним анатемисањем у лето 1054. године. О кардиналу Хумберту в. *Kazhdan*, *The Oxford Dictionary of Byzantium* vol. II, 956.

³⁶ Поменути ставови изнети су у посланици папе Лава IX (чији је састављач, највероватније, био кардинал Хумберт, почетком 1054. године) патријарху Петру III, а која је била одговор на Петрову патријаршијску посланицу са изложењем вере (*Leonis epistola ad Petrum episcopum Antiochenum*, ed. *J. P. Migne*, PL 143, 770B-C).

³⁷ Τῶ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότη, ed. *J. P. Migne*, PG 120, 760A-B.

³⁸ *Ibid.*, 761C – 764A.

³⁹ О поменутих настојањима римске курије, средином XI века, детаљније в. *Michel*, *Die römischen Angriffe auf Michael Kerullarios wegen Antiocheia*, 419–420.

Папа Лав IX је у неколико наврата актуелизовао питање притиска Константинопољске на Антиохијску патријаршију. Најпре у опширном писму константинопољском патријарху Михаилу Кируларију, упућеном крајем 1053. године, истиче да Константинопољска Црква „није никаквом божанском или људском привилегијом цењенија или славнија од других цркава“ (*nullo divino vel humano privilegio honorabilior seu clarior aliis ecclesiis*).⁴⁰ У односу на Константинопољску Цркву, истиче папа, Цркве Антиохије и Александрије, због поштовања према првом међу апостолима, поседују првенство части (*ob reverentiam principis apostolorum, inter alias retinent dignitatis iura*). Част која од давнина припада овим Црквама треба да остане неповређена без обзира на чињеницу да је Римска Црква, из поштовања према оснивачу Константинопоља, Цркву нове престонице удостојила посебним привилегијама.⁴¹ Овакви ставови папе Лава IX били су пролог за оштру критику упућену патријарху Михаилу Кируларију, у краћем писму константинопољском архијереју, почетком 1054. године. У низу оптужби на рачун Кируларија посебно се истиче папина тврдња о притиску на Антиохијску и Александријску патријаршију. Ово се назива „новом амбицијом (циљем)“ (*nova ambitione*).⁴² Намера Кируларија, према папином виђењу, састоји се у лишавању поменутих патријаршија њихових старих и поштованих привилегија, што води њиховом потчињавању, а што је супротно божанским законима (*antiquis suae dignitatis privilegiis privare contendens, contra omne fas et ius tuo dominio subiugare conaris*).⁴³

Становиште да је канонски поредак у Цркви угрожен претензијама патријарха Михаила Кируларија у односу на Антиохијску патријаршију папа Лав IX истакао је и у писму антиохијском патријарху Петру III (одговор на Петрову патријаршијску посланицу са изложењем вере). Папа понавља и конкретизује свој став о првенству Антиохијске у односу на Константинопољску Цркву, изнет у опширном писму патријарху Михаилу Кируларију. Јасно износи став да је Антиохијска Црква трећа по достојанству у хришћанској икумени,⁴⁴ чиме директно доводи у питање позицију Константинопољске патријаршије.⁴⁵ Папа позива патријарха Петра III да непрестано има на уму „стару част“ (*antiqua honorificentia*) патријаршије коју представља и подстиче га да брани њено достојанство. Не помињући директно патријарха Михаила Кируларија, али јасно алудирајући на њега, папа наводи да су до њега стигле вести „да неки покушавају да умање

⁴⁰ Epistola I. Leonis papae IX ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham, ed. J. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum Nova, et amplissima collection 19 (ann. 967–1070), Paris–Leipzig 1902, 651D.

⁴¹ Ibid., 651D–E.

⁴² S. Leonis epistola ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham, ed. J. P. Migne, PL 143, 774A.

⁴³ Ibid., 774B.

⁴⁴ Leonis epistola ad Petrum episcopum Antiochenum, ed. J. P. Migne, PL 143, 770D.

⁴⁵ Истицањем Антиохијске патријаршије као треће у хришћанској икумени, папа Лав IX је довео у питање друго место Константинопољске патријаршије, утврђено 3. каноном Другог васељенског сабора (Константинопољ, 381), в. Rhalles – Potles, Σύνοδος II, 173.

древни углед Антиохијске Цркве“ (*quia quosdam conari minuere antiquam dignitatem Antiochenaе Ecclesiae audivimus*). Папа упозорава Петра да не одустаје од „упорне одбране части“ (*constanter defendas honorem*) без обзира на „било чију гордост или дрскост“ (*cuiuslibet pompa vel arrogantia*). У тој борби папа обећава патријарху Петру III подршку Римске Цркве, која „своју љубљену кћер никада и ни у чему неће оставити“ (*tam dilectae sibi filiae, imo consociae nusquam et nunquam deerit*).⁴⁶

Као предтекст папиних оптужби везаних за мешање константинопољског патријарха у унутрашње послове Антиохијске патријаршије могло је да послужи неколико важних историјских момената. Најпре, чињеница да су три древне источне патријаршије, почев од VII века, биле под арапском окупацијом негативно је утицала на њихов развој и реалан утицај на токове црквеног живота у хришћанској икумени.⁴⁷ С друге стране, Константинопољска патријаршија је, почев од VII века, била једина патријаршија у саставу Византије, што је утицало на јачање положаја константинопољског патријарха у односу на његову источну сабраћу.⁴⁸

Јачање утицаја константинопољског патријарха нарочито је било видљиво у односу на Антиохијску патријаршију, будући да се радило о суседним патријаршијама. Посебно важно поглавље у њиховим међусобним односима јесте период у коме је Антиохија била реинтегрисана у састав Византије (969–1084). О односима ових патријаршија у наведеном периоду значајна сведочанства доноси антиохијски монах Никон Дивногорац у 31. поглављу свог списка Тактикон. Одмах по реинтегрисању Антиохије, сведочи Никон, цар Јован I Цимискије (969–976) потврдио је „државним законима“ (πολιτικοὺς νόμους), а на основу свештених канона (ἀκολουθῶν τοὺς θεῖους κανόνας),⁴⁹ положај и јурисдикцију антиохијског патријарха.⁵⁰ Поред тога, антиохијском патријарху даровао је, као метох, престонички манастир τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῶν Ὁδηγῶν. Сва права антиохијског патријарха на овај манастир, укључујући и „узношење његовог имена“ (ἀναφέρεσθαι τῆν ὀνομασίαν αὐτοῦ) на литургији, потврдио је константинопољски патријарх Полиевкт (956–970).⁵¹ Никон затим наводи веома битну епизоду, везану за формалну предају овлашћења за избор и хиротонију антиохијских патријараха у руке Константинопољске патријаршије. То се догодило

⁴⁶ Leonis epistola ad Petrum episcopum Antiochenum, ed. J. P. Migne, PL 143, 770D – 771A.

⁴⁷ О положају Александријске, Антиохијске и Јерусалимске патријаршије у периоду од IX до XI века в. А. П. Лебедев, *Очерки внутренней истории Византийско-восточной церкви в IX, X и XI веках*, Санкт-Петербург 2003, 108–117.

⁴⁸ J. Hergenröther, Rhotius, patr. von Konstantinopel II, Regensburg 1867–1869, 452–454; Скабеланович, *Византийское государство и церковь*, 362–363; Лебедев, *Очерки внутренней истории Византийско-восточной церкви*, 115; Runciman, *The Eastern Schism*, 19.

⁴⁹ Из „Тактикона“ Никона Дивногорца. Sinait. 436 (441), ed. В. Н. Бенешевич, *Описание греческих рукописей монастыря Святой Екатерины на Синае т. I*, С. Петербург 1911, 582. 2–3.

⁵⁰ Првог патријарха у реинтегрисаној Антиохији поставио је сам цар Јован Цимискије. То је био Теодор (970–976), игуман јерменског манастира тоῦ κυροῦ Ἀντωνίου (Ibid., 581. 33).

⁵¹ Ibid., 582. 5–11.

за време двојице антиохијских патријараха – Агапија (978–996) и Јована III (996–1021). После Агапијеве оставке, на трон антиохијских патријараха требало је да дође Јован III. Међутим, уследио је преокрет и повлачење Агапијеве оставке, услед чега је Јован, уплашивши се (φοβηθεῖς) да неће бити подржан од митрополита Антиохијске патријаршије „на брзину предао привилегију Антиохије“ (κατὰ σπουδὴν προέδωκεν τὸ πρόνομιον Ἀντιοχείας), односно „од тада би одређено да се хиротонишу [антиохијски патријарси – прим. аут.] од патријарха Константинопоља“ (ἀπὸ τότε ἐτυπώθη χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως).⁵² Ова „предаја антиохијске привилегије“ значила је да су избор и хиротонија антиохијских патријараха, почев од 996. године, не само фактички већ и формално зависили од воље престоницких црквених и државних кругова, чиме је, несумњиво, даван повод за оптужбе са Запада, везане за нарушавање канонског поретка.⁵³

У складу са вишедеценијском праксом хиротонисања антиохијских патријараха у престоници Империје, обављена је и хиротонија Петра III 1052. године. Великог скевофилакса Цркве Свете Софије хиротонисао је константинопољски патријарх Михаило Кируларије. О односу ове двојице архијереја важне податке доноси Никонов Тактикон⁵⁴ и њихова међусобна преписка, вођена 1054. године.⁵⁵ Посебно је карактеристична и индикативна епизода везана за ђакона Антиохијске патријаршије, који се звао ὁ Ἁγιοστεφανίτης Χριστόδουλος.⁵⁶ Он је био послан од стране антиохијског патријарха Петра III, због одређеног посла, у Константинопољ. У престоници га је, према Никоновом сведочењу, патријарх Михаило Кируларије „почаствовао“ (ἐτιμήθη) звањем κουβουκλήσιος.⁵⁷ Повратак поменутог ђакона у Антиохију, са новим звањем добијеним од другог архијереја, изазвао је оштру реакцију патријарха Петра III. Сматрајући да су поменути чиниоци права његове Цркве нарушена, патријарх Петар III је одбио да прими ђакона, а грамату коју је овај донео из престонице поцепао је (τὸν διάκονα ἀπεδιώξεν καὶ τὴν κέλευσιν διέρρηξεν). Потом је упутио „оштро писмо“

⁵² Ibid., 582. 11–18.

⁵³ Овај догађај, као прекретницу у односима између Константинопољске и Антиохијске патријаршије, истиче V. Grumel, *Les patriarches grecs d'Antioche du nom de Jean (XI et XII siècles)*, *Echos d'Orient* 32 (1933) 283–284.

⁵⁴ Из „Тактикона“ Никона Дивногорца. *Sinait. 436 (441)*, ed. B. H. Beneshевич, 582. 19–33.

⁵⁵ Поменута преписка је највећим делом посвећена догађајима који су се у лето 1054. године збили у Константинопољу и њиховим последицама на односе са Римском Црквом. Ради се о два писма константинопољског и једном писму антиохијског патријарха (Μιχαὴλ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον τὸν ἀγιωτάτου πατριάρχην Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, ed. J.P. Migne, PG 120, 781B – 796A; Πέτρου Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος καθ' ὃν καιρὸν εἰσηλθεν ὁ Ἰταλὸς Ἄργυρος ἐλέγξων τὰ ἡμέτερα, Ibid., 796B – 816A; Ἀγιωτάτου Μιχαὴλ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχην Πέτρον, Ibid., 816A – 820C).

⁵⁶ Из „Тактикона“ Никона Дивногорца. *Sinait. 436 (441)*, ed. B. H. Beneshевич, 582. 20–21.

⁵⁷ Ibid., 582. 21–22.

(αὐστηρὰς γραφὰς) константинопољском патријарху Михаилу Кируларију, у коме истиче „да није апостолски трон Антиохије под Константинопољем“ (ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ ἀποστολικὸς θρόνος Ἀντιοχείας ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως) и да је предавање овлашћења за избор и хиротонију антиохијских патријараха у руке Константинопоља, за време патријарха Јована III, било противзаконито (παράνομον).⁵⁸ У наставку Никон истиче да је патријарх Михаило Кируларије упутио Петру III посланицу тражећи опроштај (συγγνώμην αἰτῶν) и пребацујући кривицу за читав случај на свог хартофилакса, који је све то урадио без његовог знања (παρὰ γνώμην αὐτοῦ). Патријарх Петар III прихватио је ово извињење константинопољског патријарха, а свом ђакону је опростио.⁵⁹

Поједини истраживачи су у овој епизоди видели покушај патријарха Петра III да у потпуности одстрани утицај константинопољског патријарха у Антиохијској патријаршији, што је коначно требало да резултира укидањем праксе хиротонисања антиохијских патријараха у Константинопољу.⁶⁰ Потребно је, међутим, имати на уму да је Никоново сведочанство само делимично потврђено другим изворима. Наиме, „оштро писмо“ патријарха Петра III Михаилу Кируларију, о коме говори Никон, није сачувано у интегралној верзији, те отуда не треба искључити могућност додатног „заоштравања“ Петрових ставова у Никоновој интерпретацији, посебно ако се има на уму да у читавом спису Тактикон провејава својеврстан „локалпатриотизам“ антиохијског монаха-писца. Са друге стране, несумњиво је да је патријарх константинопољски Михаило Кируларије био принуђен да се извињава Петру III, о чему сведочи почетак његове посланице антиохијском патријарху, упућене после сукоба са папским легатима у престоници Царства.⁶¹ Може се закључити да је овај случај, несумњиво, показао одлучност патријарха Петра III да заштити достојанство своје патријаршије.

Патријарх Петар III био је прожет свешћу о високом достојанству патријаршије на чијем је челу био. Јасно сведочанство о томе срећемо у писму које је упутио поглавару Аквилејске Цркве Доминику. Одбацујући основаност коришћења патријарашке титуле за поглавара Аквилејске Цркве,⁶² и бранећи поредак Пентархије у Васељенској Цркви, патријарх Петар III истиче посебну

⁵⁸ Ibid., 582. 24–30.

⁵⁹ Ibid., 582. 30–33.

⁶⁰ Grumel, *Le patriarcat et les patriarches d'Antioche*, 140–141.

⁶¹ Μιχαὴλ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον, ed. J. P. Migne, PG 120, 781B–D – 784A.

⁶² Доминик аквилејски, у писму патријарху Петру III, себе је представио са „Божјом милошћу патријарх Градске и Аквилејске Цркве“ (χαρίτι Θεοῦ τῆς Γρανδέσης καὶ Ακυλίας ἐκκλησίας πατριάρχης). По Доминиковој тврдњи, апостол Петар је одредио да једино поглавар Цркве у Граду и Аквилеји, у целој Италији, има право да носи титулу патријарха (Γράμμα Δομινίκου πατριάρχου Βενετίας πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχην, ed. Νεκταρίου Πενταπόλεως, Μελέτη ἱστορικῆ Π, 42. 3–22). Одбацујући поменути аргументацију, и ословљавајући Доминика са титулом ἀρχιεπίσκοπος, патријарх Петар III наводи да никада раније ни од кога није чуо да се поглавар Цркве у Аквилеји ословљава титулом πατριάρχης (Τῆ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότῃ, ed. J. P. Migne, PG 120, 757C).

позицију патријаршије на чијем се челу налази. Он изричито тврди да титула патријарха припада искључиво поглавару Антиохијске Цркве (*μόνος δὲ ὁ Ἀντιοχείας ἰδιαζόντως ἐκκληρώθη πατριάρχης ἀκοῦειν καὶ λέγεσθαι*), док се сви остали незаконито користе поменутом титулом, имајући на уму да поглаварима Римске и Александријске Цркве припада титула *πάπας*, док поглаварима Константинопољске и Јерусалимске Цркве припада титула *ἀρχιεπίσκοπος*.⁶³

И поред непрестаних настојања Запада да га придобије на своју страну, као и повремених неспоразума са патријархом Михаилом Кируларием, патријарх Петар III је, ипак, у критичним моментима стајао на страну константинопољског патријарха. То је посебно било изражено у време кризе везане за затварање латинских манастира у Константинопољу (1052–1053).⁶⁴ На жалбу поглавара Аквилејске Цркве Доминика да у Константинопољу забрањују употребу бесквасног хлеба у Светој Евхаристији и да због тога искључују из црквене заједнице⁶⁵ патријарх Петар III одговара пружањем подршке константинопољском патријарху и опширним теолошким трактатом о неправилности употребе бесквасног хлеба у Светој Евхаристији.⁶⁶

Теолошки ставови антиохијског патријарха Петра III

Антиохијски патријарх Петар III, као један од значајнијих теолога свог доба, настојао је да и у домену теолошких аспеката црквених спорова из средине XI века очува угрожено јединство Цркве. Имајући на уму јединство Цркве као еклесиолошки императив,⁶⁷ он је, међутим, знао да је оно могуће само у истини,

⁶³ Ibid., 757C-D.

⁶⁴ О насилном затварању латинских манастира у византијској престоници сведочанство доносе само западни извори (*Epistola I Leonis papae IX ad Michaellem Constantinopol. Patriarcham*, ed. J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova, et amplissima collection* 19, 652A-B; S. Leonis *epistola ad Michaellem Constantinopolitanum Patriarcham*, ed. J. P. Migne, PL 143, 775B; S. Leonis *epistola ad Constantium Monomachum*, Ibid., 780B; *Commemoratio brevis rerum a legatis apostolicae sedis Constantinopoli gestarum*, ed. J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova, et amplissima collection* 19, 678E – 679A). Опречна мишљења о карактеру и значају ове епизоде износе, у новијим студијама, T. Kolbaba, *On the closing of the churches and the rebaptism of Latins: Greek perfidy or Latin slander?*, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 29, 1 (2005) 39–51; J. R. Ryder, *Changing perspectives on 1054*, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 35, 1 (2011) 20–37; T. Kolbaba, *1054 revisited: response to Ryder*, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 35, 1 (2011) 38–44.

⁶⁵ Γράμμα Δομνίκου πατριάρχου Βενετίας πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχη, ed. Νεκταρίου Πενταπόλεως, *Μελέτη ἱστορικῆ* II, 42. 31–34 – 43. 1–2.

⁶⁶ Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότη καὶ πνευματικῷ ἡμῶν ἀδελφῷ, τῷ ἀγιωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Γρανδέσης ἤτοι Ἀκυλίας, Πέτρος ἐλέφ Θεοῦ πατριάρχης Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, ed. J. P. Migne, PG 120, 756A – 781B.

⁶⁷ Целокупно Предање Цркве прожето је свешћу о неопходности очувања јединства Цркве. У Николе-цариградском Символу вере, једном од темељних хришћанских догматских текстова, исповеда се вера у „једну (подвукао аутор), свету, саборну и апостолску Цркву“. О тежини греха раскола најбоље сведоче речи константинопољског архиепископа Светог Јована Златоустог (398–404): „Ништа тако не разгневује Бога као раздељивање Цркве. Ако и учинимо хиљаде добара, а сами смо они који комадају пуноћу црквену, онда нећемо бити мање осуђени од оних који расецају Тело... Јер ни крв мучеништва не може избрисати тај грех (раскола – прим. аут.)“ (Οὐδὲν οὕτω

односно у очувању неповредивости темељних догмата Цркве.⁶⁸ Управо из тог разлога су у његовој теолошкој концепцији постојале граничне линије преко којих је било немогуће прелазити у трагању за компромисним решењем спорних питања.

Главна тема теолошких расправа из средине XI века тицала се оправданости употребе квасног односно бесквасног хлеба у Светој Евхаристији. Ово питање се није тицало само односа између главних црквених центара источног и западног хришћанства, већ и односа између Цркве у Византији и источних дохалкидонских заједница, пре свега јерменске.⁶⁹ У грчко-латинским теолошким полемикама питање евхаристијског хлеба први пут је постављено управо средином XI века.⁷⁰ У том периоду се на ово питање није гледало само као на обредну разлику, већ је оно имало дубоку теолошку конотацију, директно повезану са христологијом.⁷¹ Истовремено, у црквеној свести из каснијег периода управо се проблем везан за евхаристијски хлеб наводио као главни разлог раскола из 1054. године.⁷²

Наведени историјски контекст условио је и карактер теолошке аргументације антиохијског патријарха Петра III. Највећу пажњу у својим списима он је посветио проблему везаном за евхаристијски хлеб. У главном делу писма поглавару Аквилејске Цркве Доминику је теолошки трактат о поменутом питању.⁷³ С друге стране, у писму упућеном константинопољском патријарху Михаилу Кируларију, патријарх Петар III, у настојању да спречи раскол, даје своје мишљење о степену важности наведеног питања.⁷⁴

παροξύνει τὸν Θεὸν, ὡς τὸ Ἐκκλησίαν διαιρηθῆναι. Καὶ μυρία ὤμεν ἐργασάμενοι κατὰ τῶν τὸ σῶμα αὐτοῦ διατεμνόντων οὐκ ἐλάττονα δώσομεν δίκην, οἱ τὸ πλήρωμα κατατέμνοντες τὸ ἐκκλησιαστικόν... Οὐδὲ μαρτυρίου αἵμα ταύτην δύνασθαι ἐξαλείφειν τὴν ἁμαρτίαν ἐφησεν), Ἰωάννου Κωνσταντινουπόλεως, *Ὀμιλία ΙΑ' εἰς τὴν Ἐφεσ*, ed. J. P. Migne, PG 62, 85C.

⁶⁸ Канонско Предање Цркве оправдава прекид канонско-молитвене заједнице са надлежном црквеном влашћу, у случају да њени представници (патријарх, митрополит, епископ или свештеник) јавно проповедају јеретичко учење, в. Канони (13–15) Прводругог цариградског сабора (861), *Rhalles – Potles, Σύναγμα II*, 688–696.

⁶⁹ Средином XI века интензивирани су унионистичка настојања Константинопољске патријаршије у односу на јерменску заједницу. Питање евхаристијског хлеба налазило се у центру пажње тих настојања, в. *Runciman, The Eastern Schism*, 40–41.

⁷⁰ У претходном великом римско-константинопољском црквеном спору, из времена константинопољског патријарха Фотија (858–867; 877–886), питање евхаристијског хлеба уопште није разматрано. У познатој Фотијевој *Окружној њосланици* (Εγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιεράτικους θρόνους Ἀλεξανδρείας φημί, καὶ τῶν λοιπῶν, ἐν ἧ περι κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεαι. Καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν, ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ed. J. P. Migne, PG 102, 721A – 741C), у којој се наводи низ латинских заблуда, ниједном речју се не помиње бесквасни евхаристијски хлеб.

⁷¹ Ову тезу, са детаљном аргументацијом, разрађује *Erickson, Leavened and Unleavened*, 155–176.

⁷² *Ibid.*, 157.

⁷³ Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότῃ καὶ πνευματικῷ ἡμῶν ἀδελφῷ, τῷ ἀγιωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Γρανδέσης ἤτοι Ἀκυλίας, Πέτρος ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, ed. J. P. Migne, PG 120, 756A – 781B.

⁷⁴ Πέτρον Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος καθ' ὃν καιρὸν εἰσηλθεν ὁ Ἰταλὸς Ἄργυρος ἐλένζων τὰ ἡμέτερα, *Ibid.*, 796B – 816A.

Теолошки ставови патријарха Петра III о евхаристијском хлебу, изнети у писму поглавару Аквилејске Цркве Доминику, суштински се не разликују од ставова константинопољског патријарха Михаила Кируларија и других источних антилатинских полемичара тог времена, пре свега игумана Манастира Студион Никите Ститата.⁷⁵ Он експлицитно подржава став константинопољског патријарха, по коме коришћење бесквасног хлеба у Светој Евхаристији води директном одвајању од Тела Христовог – Цркве.⁷⁶ С друге стране, његова аргументација се у великој мери поклапа са аргументацијом Никите Ститата.⁷⁷ Обојица бесквасни хлеб доводе у везу са старозаветном, а квасни хлеб са новозаветном жртвом.⁷⁸ Употребљавају и сличну аргументацију етимолошког карактера, везану за употребу термина ἄρτος уместо ἄζυμα у новозаветним текстовима.⁷⁹ Заједничко им је и инсистирање на симболичком значењу квасног односно бесквасног хлеба. Квасни хлеб је симбол живог Тела Христовог, а бесквасни је симбол мртвила и недостатности.⁸⁰ И један и други детаљно се баве питањем везаним за време одржавања Последње Вечере Господње, утврђујући на основу новозаветних текстова да је поменута вечера била уочи Пасхе, а не на саму Пасху, те да је, у складу са овим, Господ Исус Христос са апостолима јео квасни, а не бесквасни хлеб.⁸¹

У завршном делу писма Доминику аквилејском патријарх Петар III разматра Домиников аргумент о апостолском пореклу употребе бесквасног хлеба у Италији.⁸² Не поричући могућност да су апостоли Петар и Павле заиста дозво-

⁷⁵ Студитски игуман Никита Ститат, иначе активни учесник драматичних догађаја у лето 1054. године у Константинопољу, аутор је одговора на антигрчки трактат кардинала Хумберта *Adversus Graecorum calumnias*, познатији као *Dialogus* (ed. J. P. Migne, PL 143, 929A – 974A) (Грчки текст Никитиног списка: Νικήτα μονάχου καὶ πρεσβυτέρου μονῆς τῶν Στουδίου τοῦ Στηθάτου Ῥωμαίους περὶ ἄζυμων καὶ σαββάτων νηστείας καὶ γάμου τῶν ἱερῶν, ed. A. Michel, Humbert und Kerullarios I, 322. 1 – 342. 5; Превод на латински: *Libellus contra Latinos editus*, ed. J. P. Migne, PG 120, 1011B – 1022B). Никита је, између осталог, написао спис против латинског учења *filioque*: Ἐτέρα σύνθεσις κατὰ Λατίνων, ἐν οἷς βλασφημοῦσι εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦτο ἐκπορεύεσθαι, ed. A. Michel, Humbert und Kerullarios I, 371. 1 – 409. 9.

⁷⁶ Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότη, ed. J. P. Migne, PG 120, 761A-B.

⁷⁷ Детаљну расправу о међусобним теолошким утицајима антиохијског патријарха Петра III и студитског игумана Никите Ститата в. *Бармин*, *Полемика и схизма*, 172–177.

⁷⁸ Уп. Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότη, ed. J. P. Migne, PG 120, 764A и *Libellus contra Latinos editus*, Ibid., 1011C.

⁷⁹ Уп. Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότη, Ibid., 764A-B и *Libellus contra Latinos editus*, Ibid., 1015C-D.

⁸⁰ Уп. Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότη, Ibid., 765B-C и *Libellus contra Latinos editus*, Ibid., 1012B.

⁸¹ Уп. Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότη, Ibid., 768B-776B и *Libellus contra Latinos editus*, Ibid., 1016B-1017A.

⁸² Доминик аквилејски износи аргумент да су Апостоли Петар и Павле установили употребу бесквасног хлеба на Светој Евхаристији, у Италији, и у том контексту пита патријарха Петра III: „Зар блажени Петар и Павле узалуд проповедаше у Италији (μάτην γὰρ οἱ μακαριώτατοι Πέτρος καὶ Παῦλος τὴν Ἰταλίαν ἐκύρηξαν Γράμμα Δομνίκου πατριάρχου Βενετίας πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχην, ed. Νεκταρίου Πενταπόλεως, *Μελέτη ἱστορικῆ* II, 43. 19–20).

лили употребу бесквасног хлеба у Риму, патријарх Петар III износи мишљење да је то учињено као привремена мера, из икономјских разлога, „јер тада бејаше много Јевреја у Риму, као што објашњавају Дела апостолска. А потом, када дође време, би укинута и ово“ (ὅτι μεγάλη τις ἦν Ἑβραϊκή τότε εἰς Ῥώμην, καθὼς ἡ βίβλος τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων διασαφεῖ. Ἐπειτα δὲ ἡνίκα καιρὸς καταλυθῆ καὶ ταῦτα.).⁸³

Својом теолошком аргументацијом, изнетом у одговору поглавару Аквилејске Цркве Доминику, везаном за евхаристијски хлеб, патријарх антиохијски Петар III није одступао од, за то време, уобичејене концепције антилатинских полемичара на Истоку. Оно што његову теолошку концепцију чини оригиналном у односу на савременике јесу ставови изнети у писму константинопољском патријарху Михаилу Кируларију, написаном после анатема произнесених у лето 1054. године у Константинопољу.⁸⁴

Патријарх Петар III био је суочен са низом оптужби које је на рачун Латина изнео патријарх Михаило Кируларије, а чији је циљ био да се оправдају радикални потези у односу на Римску Цркву и да се створи јединствен источни фронт у односу на Запад.⁸⁵ Петрова реакција на поменуте оптужбе редак је пример одмерености, прецизности теолошког израза и истинске бриге за очување јединства Цркве у истини, у критичном периоду спора између источног и западног хришћанства.

Патријарх антиохијски разликује три врсте „римских погрешака“ (Ῥωμαϊκὰ ἑλαττώματα). Прву групу погрешака чине оне преко којих се не може прећи и које саме по себи разбијају јединство Цркве. Патријарх Петар III назива их „погубним“ (ἀπευκταῖα). Другу и трећу групу сматра недовољно значајним да би због њих било нарушавано јединство Цркве и назива их „исцељивим“ (ιάσιμα) и „достојним занемаривања“ (παροράσεως ἄξια).⁸⁶

Патријарх Петар релативизује значај већине оптужби на рачун Латина, које је изнео константинопољски патријарх. Он не сматра да због тога што римски виши и нижи клир брије браду и носи прстење, а западни монаси једу

⁸³ Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλω δεσπότη, ed. J. P. Migne, PG 120, 780A.

⁸⁴ Πέτρου Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος καθ' ὃν καιρὸν εἰσηλθεν ὁ Ἰταλὸς Ἀργυρὸς ἐλέγξων τὰ ἡμέτερα, ed. J. P. Migne, PG 120, 796A–816A.

⁸⁵ Патријарх Михаило Кируларије, у писму патријарху Петру III, изнео је следеће оптужбе на рачун Латина: употреба бесквасног хлеба на Светој Евхаристији, једење меса удављених животиња, бријање браде римских клирика, празновање суботе, једење нечисте хране (свињска маст и кожа), неправилно држање поста, исповедање *filioque*, промена текста одређених молитава, инсистирање на целибату клирика, неправилности у вези склапања брака код лаика, ношење прстења од стране западних епископа, учешће западних епископа у ратним дејствима, неправилно вршење Свете тајне крштења, непоштовање Светих икона и моштију светитеља, одбацивање поштовања појединих Светих Отаца Цркве (Μιχαὴλ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμένης πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον, ed. J. P. Migne, PG 120, 789C–793C).

⁸⁶ Πέτρου Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος, ed. J. P. Migne, PG 120, 800B.

одређене намирнице (свињску маст и изнутрице, односно уопште месо), треба раскидати јединство са западним хришћанима.⁸⁷ Изражава отворену сумњу у истинитост појединих оптужби, нпр. у тврдње да западни хришћани не поштују иконе и светитељске мошти.⁸⁸ Понавља свој раније изнесен став (у писму Доминику аквилејском) о неприхватљивости употребе бесквасног хлеба у Светој Евхаристији,⁸⁹ али наглашава да ни то питање није довољно јак разлог за прекидање црквеног јединства са западним хришћанима.⁹⁰ Апелује на патријарха Михаила Кируларија да „не тражи толику акривију од варварских народа“ (καὶ μὴ τοσαύτην ἀκρίβειαν ἐπιζητεῖν ἐν βαρβάροις ἔθνεσιν).⁹¹

Гранична линија коју поставља антиохијски патријарх и преко које није могуће правити компромисе тиче се учења о исхођењу Светог Духа и од Сина (*filioque*), коју је Римска Црква једнострано унела у Никео-цариградски Символ вере 1014. године.⁹² Ово учење Римске Цркве патријарх Петар III назива „злом и горим од свих зала“ (κακὸν δέ, καὶ κακῶν κάκιον).⁹³ Одустајање Римске Цркве од тог учења основни је предуслов за очување јединства Цркве. У том случају, истиче антиохијски патријарх, „не бисмо ништа друго тражили“ (οὐδὲν ἄν ἔτερον ἐπεζητοῦν).⁹⁴ На крају, поручује патријарху Михаилу Кируларију: „Не тражи све да све не изгубимо“ (ἴνα μὴ, τὸ πᾶν ἐκζητήσαντες, τὸ πᾶν ἀπολέσωμεν).⁹⁵

Проблем *filioque* био је стављен у други план у теолошким полемикама из средине XI века. Антиохијски патријарх Петар III вратио га је у центар пажње, указујући на његов фундаментални теолошки значај.

⁸⁷ Ibid., 800C – 804A.

⁸⁸ Ibid., 812A-B.

⁸⁹ Ibid., 808A.

⁹⁰ Ibid., 812D – 813A.

⁹¹ Ibid., 805C. Због оваквих умерених ставова према Латинима, патријарх Петар III ризиковао је нападе од стране „тврде струје“ из сопствене патријаршије. Антиохијски монах Никон Дивногорац у свом делу Тактикон оштро напада свог патријарха због попустљивости према западним хришћанима, посебно у сегменту који се тиче дозволе монасима да једу месо. У том контексту, Никон износи детаљну приповест о сукобу унутар Антиохијске патријаршије, између патријарха Петра III и митрополита Аназарба Луке (кога Никон назива својим духовним оцем), у вези са монашким „месојеђем“ (в. ПБ Рс 174, Л. 657'–658).

⁹² Проблем *filioque* стављен је у центар спора између хришћанског Истока и Запада у време константинопољског патријарха Фотија, в. Ευκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιεράτους θρόνους, ed. J. P. Migne, PG 102, 721A – 741C, када, још увек, овај додаток није био званично унет у Символ вере Римске Цркве. Вишевековни притисак франачке богословске школе у корист уношења овог додатка у Символ вере, резултирао је интерполацијом поменутог додатка у римски Символ вере, за време папе Бенедикта VIII (1012–1024), 1014. године. О поменутој богословској контроверзи написано је доста радова. Упућујемо на један од новјих А. E. Sicienski, *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*, Oxford 2010.

⁹³ Πέτρου Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος, ed. J.P. Migne, PG 120, 804B.

⁹⁴ Ibid., 812D.

⁹⁵ Ibid., 813A.

ΛΙΣΤΑ ΡΕΦΕΡΕΝЦΙ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Commemoratio brevis rerum a legatis apostolicae sedis Constantinopoli gestarum, ed. *J. D. Mansi*, Sacrorum Conciliorum Nova, et amplissima collection 19 (ann. 967–1070), Paris–Leipzig 1902, 676E – 679B.
- Epistola I. Leonis papae IX ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham, ed. *J. D. Mansi*, Sacrorum Conciliorum Nova, et amplissima collection 19 (ann. 967–1070), Paris–Leipzig 1902, 635B – 656E.
- Humbertus Silvae Candidae, Adversus Graecorum calumnias, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Latina 143, Paris 1882, 929A – 974A.
- Incipit cujusdam Nicetae presbyteri et monachi monasterii Studii, Libellus contra latinos editus, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Graeca 120, Paris 1880, 1011B – 1022B.
- Leonis epistola ad Petrum episcopum Antiochenum, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Latina 143, Paris 1882, 769D – 773B.
- Rhalles G.* – *Potles M.*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων II, Athena 1852.
- S. Leonis epistola ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham*, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Latina 143, Paris 1882, 773B – 777A.
- S. Leonis epistola ad Constantium Monomachum*, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Latina 143, Paris 1882, 777B – 781A.
- The Acts of the Council of Chalcedon vol. II, ed. *R. Price*, *M. Gaddis*, Liverpool 2005.
- Ἀγιωτάτου Μιχαὴλ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχη Πέτρον, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Graeca 120, Paris 1880, 816A – 820C.
- Γράμμα Δομινίκου πατριάρχου Βενετίας πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχη, ed. Νεκταρίου Πενταπόλεως, Μελέτη ἱστορικὴ – περὶ τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος II, Ἀθῆναι 1912, 42. 1 – 43. 29.
- Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀρχιεράτικους θρόνους Ἀλεξανδρείας φημί, καὶ τῶν λοιπῶν, ἐν ἧ περι κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεαν. Καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν, ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, ἀλλ’ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Graeca 102, 721A – 741C.
- Ἐπιστολὴ Πέτρον πατριάρχου Ἀντιοχείας πρὸς τὸν αὐτοῦ κλῆρον, ἦν ἅμα τὸ προχειρισθῆναι πρὸς αὐτοὺς ἔγραψεν, ed. *A. Michel*, Die Botschaft Petros’ III von Antiocheia an seine stad über seine ernennung, Byzantinische zeitschrift 1 (1938) 116. 1 – 118. 10.
- Ἐτέρα σύνθεσις κατὰ Λατίνων, ἐν οἷς βλασφημοῦσι εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦτο ἐκπορεύεσθαι, ed. *A. Michel*, Humbert und Kerullarios I, Paderborn 1924, 371. 1 – 409. 9.
- Μιχαὴλ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον τὸν ἀγιώτατον πατριάρχη Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Graeca 120, Paris 1880, 781B – 796A.
- Νικῆτα μονάζοντος καὶ πρεσβυτέρου μονῆς τῶν Στουδίου τοῦ Σθηάτου Ῥωμαῖοις περὶ ἀζύμων καὶ σαββάτων νηστείας καὶ γάμου τῶν ἱερέων, ed. *A. Michel*, Humbert und Kerullarios I, Paderborn 1924, 322. 1 – 342. 5.
- Πέτρον Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος καθ’ ὃν καιρὸν εἰσῆλθεν ὁ Ἰταλὸς Ἄργυρος ἐλέγξων τὰ ἡμέτερα, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Graeca 120, Paris 1880, 796A – 816A.
- Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχη Ἀλεξανδρείας, ed. *A. Michel*, Humbert und Kerullarios II, Paderborn 1930, 432. 1 – 438. 21.
- Τοῦ αὐτοῦ Ἀντιοχείας πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχη Ἱεροσολύμων, ed. *A. Michel*, Humbert und Kerullarios II, Paderborn 1930, 438. 22 – 446. 28.
- Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀγιώτατον πάπαν Ῥώμης, ed. *Michel A.*, Humbert und Kerullarios II, Paderborn 1930; 446. 29 – 456. 34.

Τῷ σεβασμίῳ ἰσαγγέλῳ δεσπότη καὶ πνευματικῷ ἡμῶν ἀδελφῷ, τῷ ἀγιωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Γρανδέσης ἤτοι Ἀκυλίας, Πέτρος ἐλέφ' Θεοῦ πατριάρχης Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, ed. *J. P. Migne*, *Patrologia Graeca* 120, Paris 1880, 756A – 781B.

Из „Тактикона“ Никона Дивногорца. *Sinait.* 436 (441), ed. *B. H. Бенешевич*, Описание греческих рукописей монастыря Святой Екатерины на Синае т. I, С. Петербург 1911, 561. 1 – 601. 35. Патријаршијска библиотека, Збирка рукописних књига, бр. 174.

Литература – Secondary Works

- Bayer A.*, Das sogenannte Schisma von 1054, ed. *P. Bruns*, Vom Schisma zu den Kreuzzügen 1054–1204, Paderborn 2005, 26–39.
- Böhmer K.*, Das Schisma von 1054 im Lichte der byzantinischen und fränkischdeutschen Reichspolitik, *Sapienter ordinare* (1969) 317–336.
- Brehier L.*, Le schisme oriental du 11e siècle, Paris 1899.
- Grumel V.*, Les patriarches grecs d'Antioche du nom de Jean (XI et XII siècles), *Echos d' Orient* 32 (1933) 279–299.
- Grumel V.*, Le patriarcat et les patriarches d'Antioche sous la seconde domination byzantine (969–1084), *Echos d'Orient* 33 (1934) 129–147.
- Darrouzes J.*, Un faux περί τῶν ἀζύμων de Michel Cerulaire, *Revue des études byzantines* 25 (1967) 288–291.
- Egender D. N.*, La Rupture de 1054, *Irénikon* 27 (1954) 142–156.
- Erickson J. H.* Leavened and Unleavened: Some Theological Implications of the Schism of 1054, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 14 (1970) 155–176.
- Hergenröther J.*, *Rhotius*, patr. von Konstantinopel II, Regensburg 1867–1869.
- Huillier P. L.*, *The Church of the Ancient Councils. The disciplinary work of the first four ecumenical councils*, New York 2000.
- Jugie M.*, Le schisme de Michel Cerulaire, *Echos d' Orient* 36 (1937) 440–473.
- Kazhdan A. P.*, *The Oxford Dictionary of Byzantium* vol. I, New York – Oxford 1991.
- Kaplan M.*, Le „schisme“ de 1054. Quelques éléments de chronologie, *Byzantinoslavica* 56 (1995) 147–158.
- Kennedy H.*, The Last century of Byzantine Syria: A Reinterpretation, *Byzantinische Forschungen* 10 (1985) 141–183.
- Kolbaba T.*, On the closing of the churches and the rebaptism of Latins: Greek perfidy or Latin slander?, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 29, 1 (2005) 39–51.
- Kolbaba T.*, 1054 revisited: response to Ryder, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 35, 1 (2011) 38–44.
- Laurent V.*, Le schisme de Michel Cerulaire, *Echos d' Orient* 31 (1932) 97–110.
- Michel A.*, *Humbert und Kerullarios I, II*, Paderborn 1924; 1930.
- Michel A.*, Die Antizipation des Paschamahles im Schisma des XI Jahrhunderts, *Orientalia Christiana periodica* 2 (1936) 155–163.
- Michel A.*, Die Botschaft Petros' III von Antiocheia an seine Stadt über seine Ernennung, *Byzantinische Zeitschrift* 1 (1938) 111–118.
- Michel A.*, Lateinische Aktenstücke und Sammlungen zum griechischen Schisma (1053/1054), *Historisches Jahrbuch* 60 (1940) 46–64.
- Michel A.*, Die römischen Angriffe auf Michael Kerullarios wegen Antiocheia (1053/1054), *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951) 419–427.

- Michel A.*, Der kirchliche Wechselverkehr zwischen West und Ost vor dem verschärften Schisma des Kerullarios (1054), *Ostkirchliche Studien* 1 (1952) 145–173.
- Nasrallah J.*, Le Patriarcat d'Antioche est-il reste, apres 1054, en communion avec Rome?, *Istina* 4 (1976) 374–411.
- Petrucci E.*, Rapporti di Leone IX con Costantinopoli, *Studi medievali* 14 (1973) 733–831.
- Ryder J. R.*, Changing perspectives on 1054, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 35, 1 (2011) 20–37.
- Runciman S.*, The Eastern Schism, a study of the papacy and the eastern churches during the XI and XII centuries, Oxford 1956.
- Siecienski A. E.*, The Filioque: History of a Doctrinal Controversy, Oxford 2010.
- Smith M. H.*, And taking bread – Cerularius and the Azyme Controversy of 1054, Paris 1978.
- Tinnefeld F.*, Michael I Kerullarios, patriarch von Konstantinopel (1043–1058). Kritische überlegungen zu einer biographie, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 39 (1989) 95–125.
- Todt K. P.*, Region und griechisch-orthodoxes Patriarchat von Antiocheia in mittelbyzantinischer Zeit (969–1084), *Byzantinische Zeitschrift* 94 (2001) 239–267.
- Бармин А. В.*, Полемика и схизма. История греко-латинских споров IX–XII веков, Москва 2006.
- Дионисий (Шленов)*, Преподобный Никита Стифат и его богословские сочинения (кандидатская диссертация), Сергиев Посад 1998.
- Зизјулас Ј. Д.*, Јединство Цркве у Светој Евхаристији и у Епископу у прва три века, превео С. Јакшић, Нови Сад 1997.
- Клеман О.*, Развој источног хришћанства, превео А. Ресимић, Крагујевац 2012.
- Лебедев А. П.*, История разделения Церквей в IX, X и XI в., С. Петербург 1905.
- Лебедев А. П.*, Очерки внутренней истории Византийско-восточной церкви в IX, X и XI веках, Санкт-Петербург 2003.
- Мајендорф Ц.*, Империялно јединство и хришћанске деобе. Црква од 450. до 680. године, превео Ј. Олбина, Крагујевац 1997.
- Осјиројорски Г.*, Историја Византије, Београд 1969.
- Пеликан Ј.*, Богословски узроци раскола између Истока и Запада, превео Н. Билић, Видослов преображењски број (2006) 43–56.
- Порфириј (Успенский)*, Восток христианский. Сирия. I Список антиохийских патриархов, Труды Киевской духовной академии т. II (июнь) (1874) 346–457.
- Пузовић В.*, Црквене и политичке прилике у доба Великог раскола 1054. године, Београд 2008.
- Скабаланович Н.*, Византийское государство и церковь в XI в., С. Петербург 1884.
- Скабаланович Н.*, Разделение церквей при патриархе Михаиле Кируларие, Христианское чтение II (1884) 726–756; I (1885) 95–145.
- Суворов Н.*, Византийский папа, Москва 1902.
- Челцов М.*, Полемика между греками и латинянами по вопросу об опресноках в XI–XII в., С. Петербург 1879.
- Δημητράκοπουλος Α.*, Ιστορία τοῦ σχίσματος τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς, Ἀθήναι 1996
- Νεκταρίου Πενταπόλεως*, Μελέτη ἱστορικῆ Περι τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος Β', Ἀθήναι 1912.

Vladislav Puzović, Bogdana Nikolić
(University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology)

PATRIARCH PETER III OF ANTIOCH (1052–1056)
AND THE CHURCH CRISIS OF 1054

The Patriarch Peter III of Antioch actively participated in the middle of the 11th century disputes between the Constantinopolitan and the Roman Churches – known in historiography as the Great Schism of 1054 – that divided the Christendom. Peter was elected Patriarch of Antioch in 1052, by the Byzantine emperor Constantine IX Monomachos (1042–1055), and the ordination was performed by the Patriarch of Constantinople Michael I Cerularius (1043–1058) in the capital of the Byzantine Empire. The fact that Antioch remained the only ancient cathedra in the East, which, at the time, was reintegrated into the Byzantine Empire (969–1084), was particularly important for the role of the patriarch Peter III in the upcoming crisis.

The Patriarch Peter III attempted to preserve the unity between the Roman Church and Eastern Patriarchates. Immediately after being elected and ordained, he sent a patriarchal encyclical with exposition of his doctrine of faith not only to the Patriarchs of the East but to the Pope Leo IX (1049–1054) as well. Furthermore, the presence of the name of the Bishop of Rome in the diptychs of the Patriarchate of Antioch attests Peter's unity with the Roman Church. However, he was acting decisively against the papal-centric ecclesiological argumentation, elaborated in the Roman curia, whose main creator was a radical reformer, cardinal Humbert (1049–1061). Contrary to the doctrine attributing the absolute primacy in the Christian Church to the Pope of Rome, granting him the supreme and universal power, Peter supports the idea of Pentarchy, as an assurance of the Church unity.

The growing influence of the Patriarchate of Constantinople in the East, due to the fact that, at the time, it was the only patriarchate within the Byzantine Empire for several centuries, and the weakening of the influence of the three ancient eastern patriarchates, owing to the difficult circumstances in which they were operating, because of the Muslim conquests (7th century), had a great impact on the relationship between the Patriarch Peter III and the Patriarch of Constantinople Michael I Cerularius. The violation of the rights of the Patriarch of Antioch by the Patriarch of the capital of the Empire was particularly emphasized by the Roman Curia, within the campaign for the renewal of the authority of the "Peter's cathedras", in order to lure the Patriarch Peter III to the Roman side in the conflict with Constantinople. Apart from some sporadic misunderstandings with the Patriarch of Constantinople, in which the Patriarch Peter III vigorously defended the dignity of his cathedra, the unity between the two remained unquestionable.

The theological argumentation of the Patriarch Peter III, articulated in his epistles to prominent Eastern and Western bishops, was partially anti-Latin and polemical in character, in which respect it didn't differ very much from all the other anti-Latin treatises of the time. What made Peter's theological doctrine original in comparison

to that of all the other eastern theologians of the time was a precise distinction made between the relevant and the irrelevant differences between the Eastern and Western Christianity. Considering the Church unity as one of the ecclesiological imperatives, Patriarch Peter III dismissed most of the anti-Latin arguments of the period contributing to the Great schism of East and West. As the only acceptable reason for a possible disruption of the unity with the Roman Church he acknowledges the Roman doctrine of the procession of the Holy Spirit from both Father and Son (the filioque addition to the Creed). In this manner the Patriarch Peter III maintains this fundamental theological question as the central and points out its crucial significance for preserving the Church's unity.